

Budapest és Lipcse városfejlődésének általános jellemzői: történelmi örökség és a jelenlegi folyamatok

KOVÁCS ZOLTÁN¹–REINHARD WIESSNER²

A városfejlődés általános keretfeltételei a rendszerváltozás után

A rendszerváltozást követően a kelet-európai országok városfejlődéséről és urbanizációjáról számos publikáció látott napvilágot (ANDRUSZ, G.–HARLOE, M.–SZELÉNYI, I. 1996; BURDACK, J.–RUDOLPH, R. 2001; ÉNYEDI, Gy. 1998; FASSMANN, H. 1997; HÄUSSERMANN, H. 1997; KOVÁCS, Z.–WIESSNER, R. 1997; SAILER-FLIEGE, U. 1999). Ezek szerzői a statisztikai adatok, illetve az empirikus tapasztalatok alapján kísérlik meg felvázolni a posztoszocialista városfejlődés folyamatait. Ebben a rövid bevezető írásban a közép- és kelet-európai városok átalakulásának legjellegzetesebb mozgatórugóira és folyamataira szeretnénk rávilágítani Budapest és Lipcse példáján.

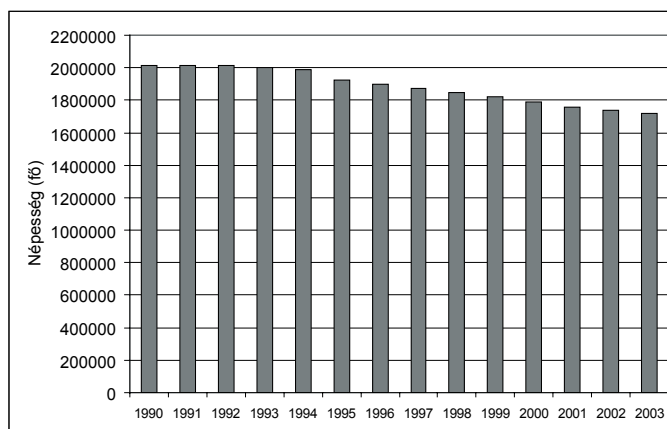
Az 1990-es évek kezdetén mind Kelet-Németországban, mind Magyarországon a városfejlődés keretfeltételei, lehetőségei alapvetően megváltoztak. A fejlődési irányok módosulását a tágabb értelemben vett politikai, gazdasági, társadalmi és tervezési rendszerek átalakulása együttesen indukálta. *Politikai értelemben* mindkét ország a szovjet csapatok kivonulása, valamint a Varsói Szerződés felbomlása után vált függetlenné. 1990-ben létrejöhetnek az első szabadon választott önkormányzatok, ezáltal a helyi érdekek ismét nagyobb súllyal jelenhettek meg a választott testületekben. A két város közigazgatása között azonban az a markáns különbség, hogy míg Budapesten kétszintű önkormányzati rendszer (fővárosi és kerületi önkormányzatok) jött létre, addig Lipcsében egyetlen városi önkormányzat a döntéshozó testület. *A gazdasági rendszerváltozás* nyomán kiépült a piacgazdaság, a két város gyorsan reintegrálódott a világgazdaság vérkeringésébe. A gazdasági szerkezetváltás az ipar gyors leépülését és az iparban dolgozók számának drasztikus csökkenését hozta magával, ezzel párhuzamosan a terciér szektor intenzíven fejlődött. Budapesten az ipari dolgozók száma az 1990-es 277 000 főről 2002-re 101 000 főre csökkent, míg Lipcsében az 1989-ben regisztrált 101 000 ipari alkalmazott száma 2002-re 23 500 főre apadt. A szocialista ipar összeomlása után, az új gazdasági struktúra felépülésének kezdetén Budapest és Lipcse is jelentős sikereket ért el. Budapesten – elsősorban a külföldi beruházásoknak köszönhetően – a pénzügyi, a kereskedelmi és logisztikai szektor, a gyógyszer-

¹ MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, H-1112 Budapest, Budaörsi út 45.

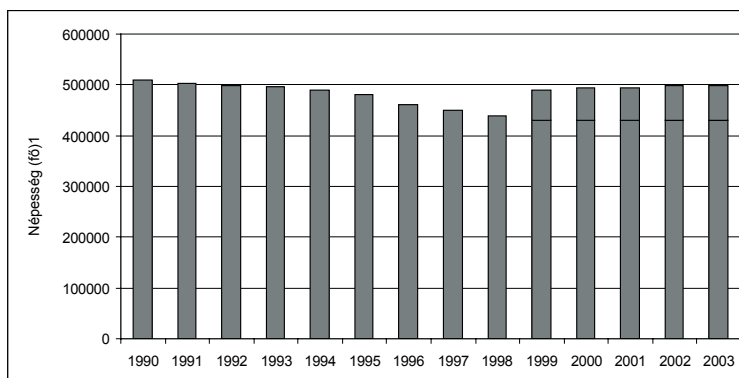
² Lipcsei Egyetem, Földrajzi Intézet, D-04103 Leipzig, Johannisallee 19a.

ipar, illetve az információ- és kommunikáció-technológiai ágazatok telepedtek meg és fejlődtek, Lipcsében mindenekelőtt a médiaszektor, a járműipar, valamint a logisztika terén tapasztalhattunk nagyobb fellendülést.

Társadalmi téren a legjelentősebb változások a lakosság számában és a társadalom összetételében mentek végbe (1., 2. ábra). A népességszám-adatok jól szemléltetik, hogy a rendszerváltozás után mindkét város lakosság száma

1. ábra A népességszám változása Budapesten, 1990–2003
 Forrás: Központi Statisztikai Hivatal, 2004

2. ábra A népességszám változása Lipcsében, 1990–2003

Megjegyzés: 1999–2003 között a teljes oszlop a megnövekedett város egészének adatait jelöli, a fekete vonal fölötti rész jelzi azt a népességszám-növekményt, amelyet a városhoz csatolt települések jelentenek.

Forrás: Statisztikai és Választási Hivatal, Lipcse. Statisztikai évkönyvek 1991–2004.

drasztikusan csökkent. Mind Budapesten, mind Lipcsében a népesség folyamatos elöregedése és jelentős mértékű elvándorlás figyelhető meg. A negatív demográfiai folyamatok miatt Budapest lakosságszáma 15 év alatt 300 000 fővel apadt, ami 15%-os fogyást jelent.

Lipcse népességszáma 1990-től (511 000 fő) 1998-ig (437 000 fő) folyamatosan csökkent, majd egy sor, a város agglomerációjához tartozó községet Lipcséhez csatoltak, így a település népességszáma napjainkban ismét elérte a félmilliót.

A születések alacsony szintjét a folyamatos beköltözés kompenzálta, emellett a városból történő kitelepülés intenzitása is jelentősen csökkent, ami a belső negyedek felújítására, valamint az egyetemi és főiskolai hallgatók növekvő számára vezethető vissza.

1990 előtt a szegregáció foka mindkét városban alacsony maradt, bár a különböző társadalmi csoportok területi elhelyezkedése között azért jelenős különbségek voltak megfigyelhetők. Mind a lakáspiaci, mind a munkaerőpiaci folyamatokat a kiegyenlítődség jellemezte.

A rendszerváltozás után leginkább a nemzetközi piacon immár versenyképtelen gazdasági ágak összeomlása miatt újabb társadalmi feszültségek keletkeztek. Az átalakulás folyamán jelentős társadalmi-gazdasági különbségek alakultak ki, ami a lakosság széles rétege számára jövedelem- és életszínvonal-csökkenéshez vezetett.

A munkanélküliségi ráta folyamatosan emelkedett; s míg a magyar állam cselekvőképessége a szociálpolitika területén rendkívül gyenge volt, addig Kelet-Németországban a szociális háló a nyugatnémet segítségnek köszönhetően sokkal erősebbnek számított.

Ha *tervezési szempontból* nézzük a két város fejlődését, elmondhatjuk, hogy a politikai és gazdasági makro-folyamatokat meghatározó központi irányítású tervgazdálkodás korszaka véget ért és a szabad piacgazdaság, valamint a demokratikus kormányzás elvén nyugvó város- és regionális fejlesztési politika korszaka kezdődött el.

A demokratizálódási folyamatokkal és az állami hatalom decentralizációjával párhuzamosan számos tervezési hatáskör a települési (városi) szintre került.

A városfejlődés fontosabb irányai a rendszerváltozás után

A gazdasági átalakulás és a népesség társadalmi differenciálódása mindkét városrégióban a korábbiaktól eltérő térbeli folyamatokat indukált. Különösen markáns, a korábbiakhoz képest új fejlődési jellegzetességek kezdtek kirajzolódni a belvárosokban és a peremkerületekben.

A City „besűrűsödése” és bővülése

Az átalakulás első éveiben a harmadik szektor jelenősége ugrásszerűen nőtt (Budapesten ezt elsősorban a külföldi beruházások okozták). Ha a beruházások és a gazdasági aktivitás súlypontjait térben vizsgáljuk, akkor megfigyelhetjük, hogy ez a súlypont mindkét városban a City-ben (a város központjában), valamint annak közvetlen környékén található. A City épületállományának besűrűsödésével és a City-környéki lakónegyedekben a szolgáltató funkciók elsődlegessé válásával a posztszocialista városokban az a folyamat játszódott le, ami több évtizeddel korábban a nyugati nagyvárosokban hasonló módon ment végbe (KOVÁCS Z.–WIESSNER, R. 2004). Ugyanakkor a zöldmezős beruházásként megvalósuló bevásárló-központok csakhamar komoly konkurenciát jelentettek a budapesti és a lipcsei City számára, mindenekelőtt a kiskereskedelem területén.

Az elavult épületállománnyal rendelkező belvárosi negyedek

A lakáspiac központú szabályozásának megszűnése és az új gazdasági folyamatok következtében Budapest belső kerületeiben a társadalom korábban elképzelhetetlen mértékű térbeli polarizációja következett be. Az egykori Osztrák-Magyar Monarchia fennállása alatt épült lakónegyedeket a szocialista korszakban elhanyagolták, ennek következtében az épületállomány leromlott, és ún. „társadalmi erózió” indult el. Ehhez a folyamathoz még az is hozzájárult, hogy a fordulat után sok belső kerületből (mindenekelőtt a leromlott épületállománnyal rendelkező negyedekből) a jómódú lakosok folyamatosan elvándoroltak, aminek következményeként halmozottan problémás helyzetű belvárosi negyedek jöttek létre. Ezekben a kerületekben általában alacsony státuszú társadalmi csoportok maradtak, akik az életkoruk, alacsony iskolai végzettségük, valamint a munkaerő-piaci helyzetük miatt az életkörülményeiken nem tudnak javítani. Budapesten ezek között sok olyan – részben roma származású család – is található, amelyek az úgynevezett „gettó-társadalmat” reprezentálják (KOVÁCS Z.–WIESSNER, R. 1999).

Lipcseben átfogó támogatási és városfelújítási programok segítségével sikerült stabilizálni számos belső városrész műszaki-fizikai és társadalmi helyzetét, ennek következtében több belső negyed fejlődési pályára került. Az idős épületállomány nagy részét megújították; a városmag teljes átépítésével járó beruházások legnagyobb része a reprezentatív épületekkel rendelkező területekre koncentrált (WIESSNER, R. 2004; WIEST, K. 1997, 2001; ZISCHNER, R. 2003). Emellett természetesen napjainkban is létezik még számos olyan, a múlt század fordulóján kiépült kerület, amelyek fejlesztése minden megújítási törekvés ellenére mindeddig problematikus maradt.

Budapest esetében elmondható, hogy a városfelújítás összességében véve szerényebb eredményeket produkált. A tradicionális városnegyedek revitalizációjára azért akad néhány pozitív példa (a IX., vagy a VIII. kerület városrehabilitációs eredményei). Ezek a példák azt támasztják alá, hogy Budapesten is van lehetőség a sokféle problémával küszködő belvárosi negyedek revitalizációjára, amely lehetővé teszi az adott terület jövőbeni felértékelődését.

Nagy lakótelepek

Budapesten a szocialista időszakban épült lakótelepeken is a belvárosihoz hasonló jellegű különbségek rajzolódnak ki. Jórészt a régebbi építésű lakótelepeken találunk viszonylag stabil társadalmi struktúrával bíró lakónegyedeket. Vannak ugyanakkor olyan lakótelepek, amelyek egyhangú építészeti stílussal és rosszabb minőségű lakásokkal jellemezhetők és ezek többsége napjainkra – mint a belső kerületek egy része – a társadalmilag hátrányos helyzetű rétegek „gyűjtőhelyévé” vált. A nagy lakótelepekre vonatkozó komplex felújítási-korszerűsítési programot Budapesten még nem dolgoztak ki. Mindemellett a nagyvárosi lakótelepi öv fejlődését az újabban épült, elsősorban kisebb, de viszonylag jól felszerelt lakásokkal rendelkező lakóparkok megjelenése elősegítheti, mert ezek egy része a nagy lakótelepek környékén helyezkedik el.

Lipcse esetében a lakótelepek felújítását már a rendszerváltozás utáni első években szorgalmazták. A lakótelepeken – a korábbi városperemi zöldövezethez hasonlóan – új bevásárlóközpontok és szabadidős létesítmények épültek, melyek javították a lakók életminőségét. Ugyanakkor a nagyszabású fejlesztések ellenére nem mindenütt sikerült a lakótelepek vonzerejét megőrizni, a társadalmi struktúrát stabilizálni. Az üres lakások száma az utóbbi időben sok lakótelepen növekszik, ami miatt minden jövőbeli – a lakótelepekkel kapcsolatos – koncepciót alaposan át kell gondolni.

Az agglomeráció

A személyautók számának gyors emelkedése, ezáltal az egyéni közlekedés elterjedése a poszt-szocialista országok lakosságának mobilitását jelentősen megnövelte. A mobilitás fokának növekedése és a lakáspiac differenciálódása Budapesten és Lipcsében is a városkörnyéki területekre irányuló tömeges kiköltözéshez vezetett. Míg Budapesten a népesség szuburbanizációját túlnyomórészt az önálló háztartásoknak a saját családi ház megszerzésére irányuló vágya motiválta, addig Lipcsében az ingatlanpiaci beruházók és építetők okozták a nagy kiköltözési hullámot, lévén a nagy építkezéseik során a városkörnyéki területeket részesítették előnyben.

Budapest környékén a szuburbanizáció mindenütt kimutatható, s elsősorban azokat a kisebb településeket érintette, ahol korábban számottevő ipar nem telepedett meg és a lakókörnyezet igen magas színvonalú. Ezekben a településeken az elmúlt években jelentősen nőtt a lakásépítési kedv, mindenekelőtt az önálló családi házak és sorházak száma gyarapodott, de ezek mellett egynéhány lakópark is épült. Budapest szuburbanizációjának fontos jellegzetessége a városból kiköltözők eltérő társadalmi összetétele. Egyrészt – ahogy Nyugat-Európában is – az agglomerációba kitelepülők egy jelentős csoportját a klasszikus középosztályhoz tartozók alkotják, másrészt olyan szegényebb rétegek is költöznek a városkörnyékre, amelyek a városi élet növekvő költségeit már képtelenek tovább fizetni.

Míg a szuburbanizációs folyamatok Budapesten és környékén napjainkban is megfigyelhetők, Lipcse régiójában ennek csúcspontja az 1990-es évek közepére esett. Ezt a szuburbanizációs robbanást az az adóleírási lehetőség segítette elő, amely a tehetős nyugatnémet építőipari beruházókat Kelet-Németországba csábította, akik aztán jelentős számú lakást építettek Lipcse környékén. Emellett természetesen a családi házak építése is szerepet játszott az agglomeráció növekedésében; ez a folyamat napjainkban is tart. Mindazonáltal az adókedvezmények csökkentésével a szuburbanizáció intenzitása jelentősen visszaesett.

Budapesten és Lipcsében (különösen a kiskereskedelem terén) jól megfigyelhető – a lakófunkciót érintő szuburbanizáció mellett – a szolgáltató szektor városon kívülre települése is. Az újonnan, többnyire „zöldmezős” beruházásként felépült nagy bevásárlóközpontok jelentős konkurenciát jelentenek a belvárosi kiskereskedelem számára, és ezzel a belvárosok fejlesztési terveinek kidolgozásakor is számolni kell (BURDACK, J.–DÖVÉNYI, Z.–KOVÁCS, Z. 2004).

IRODALOM

- ANDRUSZ, G.–HARLOE, M.–SZELÉNYI, I. (szerk.) 1996: *Cities after Socialism*. Oxford, Blackwell.
- BURDACK, J.–DÖVÉNYI, Z.–KOVÁCS, Z. 2004: Am Rand von Budapest – Die Metropolitane Peripherie zwischen nachholender Entwicklung und eigenem Weg. In: Petermanns Geographische Mitteilungen 148 (3) pp. 30–39.
- BURDACK, J.–RUDOLPH, R. 2001: Postsozialistische Stadtentwicklungen zwischen nachholender Modernisierung und eigenem Weg. In: *Geographica Helvetica* 56 (4). pp. 261–273.
- ENYEDI, Gy. 1998: Transformation in Central European Postsocialist Cities. In: ENYEDI, Gy. (szerk.): *Social Change and Urban Restructuring in Central Europe*. pp. 9–34.
- FASSMANN, H. 1997: Veränderung des Städtensystems in Ostmitteleuropa. In: Kovács, Z.–WIESSNER, R. (szerk.): *Prozesse und Perspektiven der Stadtentwicklung in Ostmitteleuropa*. Passau Münchner Geographische Hefte 76. pp. 49–61.

- HÄUSSERMANN, H. 1997: Von der sozialistischen zur kapitalistischen Stadt. In: Kovács, Z.–WIESSNER, R. (szerk.): Prozesse und Perspektiven der Stadtentwicklung in Ostmitteleuropa. Passau Münchner Geographische Hefte 76. pp. 21–31.
- KOVÁCS, Z.–WIESSNER, R. (szerk.) 1997: Prozesse und Perspektiven der Stadtentwicklung in Ostmitteleuropa. Passau Münchner Geographische Hefte 76.
- KOVÁCS, Z.–WIESSNER, R. 1999: Stadt- und Wohnungsmarktentwicklung in Budapest. Zur Entwicklung der innerstädtischen Wohnquartiere im Transformationsprozess Beiträge zur Regionalen Geographie 48.
- KOVÁCS, Z.–WIESSNER, R. 2004: Budapest – Restructurierung a European Metropolis. In: Europa Regional 12 (1) pp. 22–31.
- SAILER-FLIEGE, U. 1999: Characteristics of post-socialist urban transformation in East Central Europe. GeoJournal. 49, (1) pp. 7–16.
- WIESSNER, R. 2004: Ostdeutsche Wohnungsmärkte im Wandel. In: Berichte zur deutschen Landeskunde, 78, (1).
- WIEST, K. 1997: Die Neubewertung Leipziger Altbauquartiere und Veränderungen des Wohnumilieus. Leipzig Beiträge zur regionalen Geographie, 43.
- WIEST, K. 2001: Die Stabilität von Wohngebieten in schrumpfenden Stadtregionen Sachsens – eine Analyse charakteristischer Problemkonstellationen. In: Europa Regional 9, (4) pp. 192–203.
- ZISCHNER, R. 2003: Gentrification in Leipzig-Connewitz? Theoretische Gentrification-Ansätze und deren Gültigkeit in Städten der neuen Bundesländer. Diplomarbeit am Institut für Geographie der Universität Leipzig.

